

големи творчески завоевания. Хуманизмът и демократизмът на писателя са се проявили и сега. А заедно с това и она характерна караславовска непримиримост към ретроградното и пошлото, умението му да актуализира и политически осмисля проблемите на миналото и на настоящето.

Много и много размисли поражда книгата на Г. Караславов „Близи и познати“. И независимо от възраженията, които може да

извика у едни или други по повод на отделни съждения, с най-характерните си страни тя предлага обилен материал за сродяване с важни черти и моменти от гражданската и творческа индивидуалност на неколцина от големите ни и по-скромни дарования, навправили от съдбата на националната ни литература и култура своя лична съдба.

Георги Димов

ЕДНА КНИГА ЗА ИВАН ВАЗОВ

Близо година вече книжарниците предлагат на читателите един нов труд за Иван Вазов — най-обемистия във внушителната вече литература за народния поет. Авторът, Величко Вълчев, е познат изследвач на живота и творчеството на Иван Вазов. Обнароудвал е за нашия най-популярен класик около шейсет изследвания, популяризаторски статии, рецензии за издания на негови произведения, за преводи на Вазови творби в чужбина, за постановки на Вазови песни и т. н. Освен това той е редактирал съчинения на поета, писал е предговор към едно или друго издание. Специално трябва да се отбележи ценният том „Непубликувани писма“ на Иван Вазов, „подбрани“, редактирани и коментирани от Величко Вълчев и издадени от БАН.

Книгата „Иван Вазов. Живен и творчески път“, писана, както узнаваме от предговора, в продължение повече на десет години, в известен смисъл сумира и завършва дългогодишните занимания и проучвания на Величко Вълчев. В нея авторът е използвал, разбира се, не механично, и много от това, което е писал преди за Вазов.

В предговора Величко Вълчев определя така „първата и основна задача“ на своя труд: „Той си поставя за цел да проследи важните етапи от жизнения път на писателя, да уточни редица факти от неговата творческа дейност, да очертае в общи линии историческите, обществено-политическите условия, в които авторът на „Под игото“ работи повече от половин век“ (стр. 8).

От казаното може да се заключи, че Величко Вълчев си е поставил за цел да напише една биография на Иван Вазов и то, ако мога така да се изразя, една фактологическа биография. Тук е важен именно жизненият път, важно е уточняването на „редица факти“, а не цялостното обгръщане на личността, не вглъбяването в нейната човешка и творческа същност.

Величко Вълчев, Иван Вазов — жизнен и творчески път, Издателство на Българската академия на науките, София, 1968 г.

Значението, което Величко Вълчев отдава на фактите, личи и от следните редове в предговора (за по-второстепенната задача на труда): „Конкретните нови или малко известни материали обаче, събирани и проучвани повече от десет години, сами подсказва нуждата от нови оценки на Вазовото литературно дело“ (пак там). Но най-главният „факт“ за изследователя е самата творба и нейната оценка зависи преди всичко от умението му да проникне в идейно-емоционалната ѝ, естетическа същност, да прозре в нейното своеобразие. Данните за прототиповете, за „взетото“ от живота или от фолклора като „материал“ за сюжет и фабула, „фактите“ за едни или други влияния и пр. могат само да улеснят творческите усилия на литературоведа. Не бива на тях да се разчита прекалено много в естетическите, критическите оценки и характеристики. По този въпрос ще се спра по-надолу. Засега искам да посоча, че главните усилия на Величко Вълчев са от фактологическо естество. И това е определило облика на труда му — един опит да се проследи човекът и поетът Иван Вазов, а се очертава движението на неговата обществена, публицистична, редакторска и друга дейност.

В такъв един труд, проследяващ цялостно „жизнения и творчески път“ на един писател, „материалите“ естествено не могат да бъдат все нови: авторът ги е „събирал“ и от трудовете на други литературни историци, като ги е проучвал, проверявал и използвал за своите си цели. Той е хвърлил много усилия и в тази насока и все пак ясно е, че не се е възползвал от всичко, сторено преди него. Така например, пишейки за обществено-културната работа на Иван Вазов в Източна Румелия, той е оставил без внимание много ценните издирвания на Милена Панева — дори не е споменал за тях. Очевидно, по едни или други причини, Вълчев не е проучил по-задълбочено „Народний глас“, но за да характеризира Иван Вазов като журналист, публицист, редактор трябваше непременно да има предвид проучванията на Милена Панева, та читателят да добие по-ясна пред-

става кое е Вазово и кое не е, каква е истинската роля на поета като редактор в „Народний глас“ и пр. Ако беше проучил по-основно „Народний глас“, той може би щеше да очертае по-цялостно и Вазовия публицистичен патос и стил, критериите на поета в работата му на литературен и театрален критик и пр.

Впрочем критериите не особено задържат вниманието му. Така например, като говори за сп. „Наука“, той се задоволява предимно с информация за поместените материали; повече го интересуват организационните въпроси около списанието, мъчнотиите, които е трябвало да преодолява Вазов, финансовите затруднения, отколкото неговите редакторски принципи и позиции. За тези позиции Вълчев споменава, цитирайки самия Вазов, когато говори за „Зора“ — но пак илюстративно-осведомително, без да проследява как се извяват в списанието, как и доколко се осъществяват Вазовите естетически и критически принципи.

Както споменах, особен интерес Величко Вълчев проявява не към самите творби, а към техните „източници“, към онова, което е подпомогнало тяхното създаване: събития, случаи от живота, прототипове, народни песни, легенди и предания, литературни влияния и т. н. Бих посочил за пример на тези му интереси и стремежи неговото изследване за „Грамада“ от 1950 г. с характерното подзаглавие: „Сюжет, първообрази, съпоставки“. Писаното тук е включено в посбит вид и в книгата му. С голямо трудолюбие и усърдие Величко Вълчев е разпитвал стари хора, за да се добере до някои данни за прототиповите на поета, записал е народни песни за любовта между Занка и Стефан и всички перипетии на тази любов, запознава ни с различни народни предания и легенди. Вярно е, както отбелязва Милена Цанева в статията си „За поемата Грамада“, че историята на любовта между Занка и Стефан е интересна за критика не толкова с това, което писателят е „взел“ от нея, а със съществения различия между нея и Вазовия сюжет, между прототиповете и литературните герои — различия, разкриващи черти от специфичното вазовско художествено виждане. Но дори тъкмо заради това, че тази „история“, че житейските и фолклорни „източници“ на поемата ще ни помогнат да вникнем в творческия процес у Вазов, в подбора и типизирането, усилията на изследвача с издирването на тези източници не са напразни. Наистина изследването на Величко Вълчев и съответната глава в неговата книга за Вазов няма особена цена като критическа, естетическа характеристика на „Грамада“; наистина той се е увлякъл в излишни подробности за тежкия живот на населението под робството в село Охрид, Фердинандска околия, където установява, че са се разиграли събитията, дали сюжетен материал за „Грамада“; наистина той е претрупал изложението си с излишни „материали“ — напр. за народни песни, въз-

пяващи моми-хайдутки, песни, които Вазов може би имал предвид, когато писал „Грамада“, — и все пак издирването на Вълчев хвърля известна, макар и косвена, светлина върху творческия процес на Вазов и би могло да послужи на литературоведа.

Разглеждайки и други произведения на Иван Вазов, Величко Вълчев отделя голямо внимание на прототиповете. Например за Рада от „Под игото“ Вазов, според неговия израз, е „вземал черти“ от три свои съгражданки-учителки: Мария Българова, Рада Попова и Гана Найденова — особено от първите две. Вълчев се спира доста подробно на живота им, стремежи се да даде своя принос към вече известното от други източници, от автобиографичните бележки на тези жени, които са се гордеели и ласкаели от мисълта, че са послужили за прототип на прославената Вазова героиня. С познатото ни усърдие той разпитва родственици на тези учителки, събира сведения в продължение на години, като ни запознава с подробности от техния живот дълго след Априлското въстание, към които Вазов не е могъл, разбира се, да има никакво отношение, пишейки „Под игото“. Това, което Вълчев изнася, макар да не е осмислено, да не е използвано за естетическо вникване в образа на Рада, в творческия процес у Иван Вазов, може да послужи като материал за бъдещи по-вглъбени характеристики. Същото по принцип се отнася и до материали, които изнася за прототипове на други Вазови герои.

Следвайки своите фактологически цели, Величко Вълчев живо се интересува от походите за възникване на една или друга Вазова творба, от тези, които са го вдъхновявали за едни или други любовни стихотворения, и пр. Характерни за стремежите му са и специфичните затруднения, с които се сблъсква. Така, спирайки се върху отношенията на Иван Вазов към Вера Поптилева и изобщо на интимния му живот в Пловдив, Вълчев го характеризира като много сложен. „... Неговите преживявания — пише той — често се преплитат, затихват, зазвучават с нова сила.“ И продължава: „И при тази интерференция на чувства, мисли и възприятия, които имат различни източници, понякога е трудно да се определи кому са отправени някои изповеди, молби и любовни закличания. Разшифровката се затруднява и от обстоятелството, че през същия период са създадени произведения, отзвук на берковската любов на поета.“ (стр. 249). По-надолу, цитирайки някои Вазови строфи, той се пита: „Към младата покръстена туркиня ли са отправени тези страстни стихове или към Пелагия“ (стр. 251). И се впуска в догадки, спорейки с акад. Михаил Ариаднов, сочи в подкрепа на своето становище цвѣта на очите.

В стремежа си да се добере до „източниците“ на едно или друго произведение Вълчев,

както споменах, не отминава и влиянията. Засягайки влиянието на Парни върху начинаещия поет, за което са говорили и мнозина други автори, той установява, че някъде това влияние е много силно. Дотолкова, че някои Вазови произведения, според неговия израз, „приличат дори на свободен превод“. Чрез съпоставки той доказва правотата на това си твърдение.

За творческите, асимилирани въздействия, които помагат на писателя да изяви себе си, Величко Вълчев не смята тук и в други свои работи да намери пътища и средства по-убедително да ги характеризира.

Може да се каже, че патогест на Вълчевия труд е в коригирането, уточняването, установяването на факти от най-различно естество. Много често става дума за дати: кога е излязло едно или друго произведение, кога поетът е замислял или пристигнал някъде (като понякога уточняването се отнася за дни), от кога датира едно или друго Вазово запознанство и т. н. Често пъти Величко Вълчев коригира с успех изказвания, спомена на самия Вазов. Привеждайки някои противоречиви сведения на поета за началото на творческата му дейност, той търси чрез съпоставки, чрез привличане на данни от различни източници истината. Проявява вкус към тази работа и я върши търпеливо, добросъвестно. И очевидно — често с успех. Той коригира понякога сведения и на учени като Шишманов — например за прототипа на Кандов от „Под игото“: дали името му е Капинов, както е записал Шишманов, или Капанов. Въпреки някои излишни подробности ценни сведения може да намери в тази книга читателят и изследователят за башата и особено за майката на поета, за учителите му и др.

Изобщо трудът на Величко Вълчев е наистина богат на факти, редица от които той е издирил. И фактите понякога говорят „сами по себе си“ — помагат ни да вникнем в някои черти на Вазовата личност, в благородството на човека и поета, в широтата на неговия поглед, в отношението му към младите, в неговата скромност и самокритичност, в дълбокото му единение с народната душа, с народните стемежи.

С присъщото си трудолюбие и старание Величко Вълчев е проучил цялата критическа литература за Иван Вазов, проследява как са се посрещали книгите му. Той се е интересувал от отзвук на неговото творчество не само сред културната общественост, но и сред широките читателски кръгове, приважда много документи за този отзвук. Неговата книга многоотранно осветлява — чрез приведените факти — дълбоките и трайни връзки на Вазовите произведения с читателите в миналото, когато са сътворявани.

Фактологическа по своята същност, монографията на Величко Вълчев не е чужда на стремежа да се разкрие обусловеността на Вазовото творчество от живота и действител-

ността — от условията, събитията, обстоятелствата в личния живот на поета и от обществената действителност, в която той живее. И ако този стремеж често не се реализира убедително, причините трябва да търсим в някои методологически недостатъци, за които загатнах по-горе.

Много от сведенията, от „фактите“, които Величко Вълчев „сбира“, група със завидно трудолюбие, често са в далечни и най-далечни връзки с личността, живота и творчеството на Вазов, а нерядко нямат и никакви връзки. Това се хвърля в очи още в първата глава. Авторът надълго и нашироко се занимава с основаването на Сопот, като ни запознава с различните „версии“, хипотези и предания, оспорва, отхвърля, доказва. Той много се интересува от поминъка на населението, от положението му по време на робството, от отношението на турците към него и на цели страници ни запознава с тези въпроси, като не пропуска да ни осведоми за броя на жителите след Освобождението. Някои от тези данни и сведения биха могли да бъдат използвани все пак в някакъв план, в някакъв аспект от изследвачи на Вазов, но повечето, ако има в тях нещо ново и оригинално, биха били полезни за етнографи, историци, социолози, икономисти. За читателя, който се интересува от личността, живота и творчеството на Иван Вазов, те решително не са необходими.

По-нататък в книгата се установява нещо като традиция: за всеки град, в който стъпи — за по-кратко или по-дълго — Вазовият крак (Калофер, Пловдив, Олтеница, Свиленград, Берковица, Одеса и т. н.), Вълчев трупа сведения от исторически, географски, етнографски, икономически, политически и пр. характер. На цели страници разказва легенди за възникването на Одеса или ни осведомява за характера и историята на „Одеския вестник“. Пребивавайки заедно с Иван Вазов в Олтеница, Величко Вълчев ни разказва дори за сънищата на Вазовия чичо...

Родословието, близките и далечни роднини на Иван Вазов също така са обект на много обстояитни фактологически проучвания, които в редица случаи надхвърлят далеч необходимото за осветляване личността и творчеството на писателя. Авторът често не прави и усилия за такова осветляване, той оставя, така да се каже, родословните факти сами за себе си... Не се е възползвал достатъчно от своите проучвания Вълчев и в друго отношение. Той например много подробно говори за башата на поета, но само с две думи споменава за изображението му в „Под игото“. А чрез една по-задълбочена съпоставка на първообраза с литературния герой биха могли да се разкрият характерни черти на творческия процес у Вазов, на типизацията, индивидуализацията и пр.

Сами за себе си остават често у Величко Вълчев и обществено-политическите събития. При това вниманието му се спира и върху

събития, в които Вазов не е участвувал, за които не е писал, които не е наблюдавал. Разбира се, и те биха могли да окажат, по косвени пътища, чрез пресата например, някакво въздействие върху светоотношението му, душевните му настроения, творческите му пориви, но най-често Вълчев не прави и опит да търси такова въздействие. Той просто описва събития, станали по време на Вазов...

Една от причините за недостатъчната последователност, логичност и стройност на изложението, за постоянните отклонения, разсейвания на авторската мисъл е това огромно струпване на факти — съвсем странни или неужни за целите на книгата.

Друг недостатък в труда на Величко Вълчев са многобройните недоказани предположения. Някои от тях будят по принцип дълбоки съмнения. Вълчев например предполага творческо влияние върху Вазов на учителя от Калофер Сийков, при когото бъдещият поет бил „подидаскал.“ Той с нищо не доказва това предположение, пък и едва ли е възможно то да се докаже, тъй като е много съмнително бездарният да влияе чрез стиховете си върху високоталантливия, пък макар и още неизявен.

Понякога предположенията се правят в такава обща форма, че нямат никаква научна стойност. Така например, като изрежда редица оригинални и преводни стихотворения на възрожденската литература, Вълчев пише, че ги е припомнил бегло „за да си обясним и оценим по-лесно нравствения патос на Вазовото творчество, неподправения патриотизъм на поета, стремежът му да се връща често в сенките на миналото, когато иска да внуши на поколението високи идеи, гражданско съзнание, чувство за обществен дълг и готовност за саможертва“ (стр. 46—47). Но за да си обясним и оценим „по-лесно“ всичко това, въпросните книги не трябва да се припомнят „бегло“, а да се потърси отражението им върху гражданското поведение и творчеството на писателя. С такава изреждане нищо не се постига.

Предполагамото влияние на румънската литература по време на Вазовия престой в Румъния Вълчев излага в такава форма: „Произведенията на румънските писатели ще са направили впечатление на Вазов не само със своите стилистични похвати, но и с любовта към народа и родината, с ненавистта към потисниците — румънски и чужди, които виждаме в различни творби на Болтиняну, Еминеску и особено Александри“ (стр. 115). Или: „... Едва ли са му останали чужди стихове като тия например от „Пробуждането на Румъния“ на Александри“ (стр. 116). Следва цитат и констатация, че стихотворението напомняло места от Вазовите революционни песни в „Прияорец и гусла“. Но кои са тия „места“ и в какво по-точно се изразява въздействието на Александри и другите споменати поети, какъв е

характерът на това въздействие — тези въпроси остават всъщност без отговор. От приведенния цитат личи, че догадката на автора е вярна, но тя си остава в най-обща форма недоказана.

Някои от предположенията на Вълчев са интересни. Например, че крайно интересната статия в трета книжка на Вазовата „Зора“ „Осветление на българската поезия“, статия, която напоследък привлича вниманието на нашите литературни историци, е от д-р Кръстев. Но трябва да се съжалева, че Вълчев не се е постарал да обоснове, да мотивира тази си догадка — нито със стилос анализ на статията, нито по някакъв друг начин, с каквито други средства.

Величко Вълчев има склонност да прави констатации и декларации, без да ги доказва. Така например той заявява, че Вазов продължава в известен смисъл в списанията „Наука“ и „Зора“ литературно-критическите традиции на Каравелов“ (стр. 239). Но неговата същинска задача на литературовед е да разкрие в какво се изразява този „известен смисъл“, да осветлява, да доказва, а не да прави декларации, пък били те и правдиви.

Най-уязвим е трудът на Величко Вълчев в критическите, естетическите оценки, осветления и характеристики, доколкото ги има. Не може да не се хвърли в очи, че оценките му не се базират на сигурен естетически усет. Той нарича интересни съвсем бездарни стихове на споменатия учител Сийков, цитира един нещръчен и наивен стихотворен опит на Вазовата майка и „открива“ в него „несъмнени поетически заложби и качества“. А това, най-малкото, е твърде силно казано. За някои ранни стихотворения на поета, като „Nocturno“ той изрича прекалено високи похвали. И т. н.

Не се отличава с проникателност погледът на Вълчев и за своеобразието на художествените творби. Той например „съзира“ най-неочаквано пестеливост на рисунка в „Епопея на забравените“ — нещо съвършено чуждо на нейния патетичен, хиперболичен, многоречив стил.

Често Вълчев се произнася за художествените творби с най-обща думи, осведомява ни за качества на героите, илюстрирайки ги с едни или други случки от развитието на сюжета, или подрежда стихотворенията по теми и мотиви, оплаквайки се, когато те трудно се поддават на такава „систематизация“ (стр. 256).

Вълчев обича да говори за стила на произведенията, но не съумява да прозре в единството на съдържанието и форма, на виждането и изображение; стилизовият му анализ обикновено се свежда до изреждане на някои похвати и средства.

Склонен е Величко Вълчев да преценява художествената творба чрез елементарни съставки с живота, търсейки все достоверност. Като се спира върху образа на Бойчо Огнянов, той пише: „На въпроса успява ли Вазов

да даде в образа на Огнянов пламения борец и идеолог на Априлското въстание, ние не можем да отговорим напълно положително. Той вмъква сполучливо не на едно място случаи от революционната дейност на Левски, Заимов, Бенковски и други апостоли на въстанието. Когато спори обаче в Селищайолу с Кандов Огнянов си служи с доводи, които нашите революционери никога не биха употребили“ (стр. 336). Следователно успехите са в сполучливо „вмъкнатите“ в сюжета, в дейността на Огнянов действителни случаи из живота на нашите революционери, а недостатъците — в несполучливо „вмъкнатите“ полемични похвати и доводи в устата на героя...

Друга проява на опростено отношение към художественото творчество на Вазов е наклонността на Величко Вълчев да вижда навсякъде реализъм — дори там, гдето романтизъм просто бие в очи, както в „Епопея на забравените“. Според Вълчев и в своята „Епопея“ Вазов затвърдил „въведения от Л. Каравелов реализъм като основен художествен метод в нашата литература“ и го издигнал „на по-голяма висота“ (стр. 270).

И езикът на Вълчев в много случаи е съвсем неподходящ за характеристика на художествени произведения. Така, за „Казаларската царица“ четем: „Фактът... че той написа не разказ или друго по-малко произведение, а роман, показва неговото желание да се произнесе по-обстойно върху актуални проблеми на своето съвремие“ (стр. 441).

Величко Вълчев има заслуги за вазовозна-

нието. Дълги години упорито, съвестно и с любов той изучава живота и творенията на великия народен поет, издирил е нови материали, обнародвал е ценни писма и документи, разширил е фактологически постигнатото в тази насока от нашата литературна история. Като един опит за системно проследяване жизнения и творчески път на Иван Вазов последният му труд, увенчаващ дългогодишните му усилия, има своята стойност. Но покрай ценните материали и сведения книгата е отрупана с грамади от излишни, разлата е, раздута е, страда от съществени методологически недостатъци — в композицията, в „сцеплението“ на фактите, в подхода и погледа към литературните произведения. Може би резултатът щеше да бъде по-добър, ако Вълчев беше останал по-верен на своите склонности и предразположения, ако се придържаше по-тясно към жанра на фактологическата биография, съкращавайки до неизбежния минимум литературно-критическите, естетическите характеристики, които не са му се удали. Но и като биография, претендираща за вгълбяване в личността и творчеството на писателя, трудът се е нуждаел от много по-строг подбор, от много по-голяма целенасоченост, логичност и мотивираност на изложението.

Очевидно, по едни или други причини, и редакторът на книгата не е извършил това, което е трябвало да извърши.

Стоян Каролов

НЕОБХОДИМА ИСТОРИЧЕСКА СПРАВКА

В края на миналата година излезе от печат книгата „Из живота и творчеството на Иван Вазов“ от Илия Бояджиев и Цочо Делев, Държавно издателство „Народна просвета“, София, 1968.

Изложението за живота и творчеството на Ив. Вазов е основано на старателно събрана и добре подредена документация (снимки, портрети, спомени, цитати, схеми и таблици). Някои от елементите на тази документация са известни от по-рано, а има и такива открити по-късно. Но интересно е, че сега и едните, и другите са поставени и разглеждани в нова светлина — нещо, което е едно от достоинства на книгата.

Внимателното запознаване с цялото съдържание открива пред погледа на читателя битовите, историческите и обществено-политическите условия, при които писателят Иван Вазов работи повече от половин век. В тази насока авторите са постигнали една своя важна задача: да разкрият повече и по-без-

спорни данни за живота и творчеството на Ив. Вазов, като се започне от времето, когато той прави своите първи поетически опити, когато се оформя в кипежа на нашите национално-революционни борби, така и за времето, когато той дълги години озарява с творчеството си живота на нашия народ и изразва като най-крупен писател в българската литература и всепризнат неин патриарх. Авторите са успели в общи линии да ни представят Вазов като художник, поет и писател-реалист в изобразяване на живота, като патриот, обичащ родината си, като гражданин-демократ с живо социално чувство, хуманист — такъв, какъвто той е в цялото си творчество.

В това отношение този скромнен труд не само ще подкрепи усилията на учители и ученици при изучаването на Вазов (както се подчертава и в предговора на книгата), но се явява и принос в многолетните усилия на нашите литературоведа и вазоведи за